

3.1.2019

EOAK/6034/2016

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Pasi Pölönen

Esittelijä: Esittelijäneuvos Anu Rita

OMA ALOITE MENETTELYSTÄ VALVOTTAESSA VIRTSANÄYTTEIDEN ANTAMISTA VANKILOISSA

1 OMA ALOITE

Apulaisoikeusasiamies Jussi Pajuojja otti omana aloitteena tutkittavaksi sen, että vankiloiden menettelytavat vangilta pyydettävän virtsanäytteen antamista valvottaessa poikkesivat eri vankiloissa huomattavasti toisistaan ja että asiasta annettu ohjeistus ei ollut riittävän yksityiskohtainen. Valvontatapojen erilaisuus oli tullut esiin sekä kanteluita käsiteltäessä että vankiloita tarkastettaessa.

Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikölle oman aloitteen johdosta lähetetyssä selvitys- ja lausuntopyynnössä todettiin muun muassa seuraavaa.

Asiasta annettu ohjeistus lähtee päällysvaatteiden riisumisesta ja toisaalta sen varmistamisesta, että näytevirtsa on antajan omaa. Laitosten käytännöt ja näkemykset siitä, miten valvonta suoritettaisiin mahdollisimman hienotunteisesti ja vangin yksityisyyden suojaa mahdollisimman vähän loukaten, mutta toisaalta valvonnan varmuuden kärsimättä, vaikuttavat vaihtelevan suuresti. Menettelyä saattaa olla syytä ohjeistaa tarkemmin.

2 SELVITYS

Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikkö antoi pyydetyt lausunnot (26.4.2017) sekä toimitti rikosseuraamusalueilta hankkimansa selvityksen.

Käytettävissäni ovat olleet myös seuraavat asiakirjat:

- Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön ohje Vangin päihdeettömyyden valvonta, päihtymystilan toteaminen ja päihdevalvonnan testit (dnro 3/004/2010, voimassa 1.3.2010 lähtien toistaiseksi; kumottu ohjeella 3/004/2017)
- Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön ohje Vangin ja yhdyskuntaseuraamusasiakkaan päihdeettömyyden valvonta, päihtymystilan toteaminen ja päihdevalvonnan testit (3/004/2017, annettu 11.1.2017, kumottu ohjeella 8/004/2017)
- Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön ohje Vangin ja yhdyskuntaseuraamusasiakkaan päihdeettömyyden valvonta, päihtymystilan toteaminen ja päihdevalvonnan testit (dnro 8/004/2017, voimassa 1.8.2017 alkaen)
- Sarjassa Rikosseuraamusalan käsikirjoja julkaistu Päihdevalvonnan opas (2/2008)
- Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön määräys Vankien laitosaatetus (1/004/2016, voimaan 1.4.2016 lukien toistaiseksi)

3 RATKAISU

3.1 Keskushallintoyksikölle lähetetyn selvitys- ja lausuntopyynnön tarkempi sisältö

Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikölle osoitetussa selvitys- ja lausuntopyynnössä todettiin, että näytteen antamisen valvontatavat poikkeavat eri vankiloissa huomattavasti toisistaan. Pyynnössä esitettiin tästä seuraavia esimerkkejä.

Eräässä vankilassa toimittiin seuraavasti.

Vankia pyydettiin riisumaan vaatteensa ennen näytteen antamista. Näyte annettiin vaatteita. Näytteenanto-wc:n kahdelle seinälle, wc-istuimen sivulle ja taakse, oli valvomisen helpottamiseksi asennettu peilit. Näytettä antavaa vankia valvottiin näköyhteyden avulla siten, että wc:n ovi on avoinna viereiseen, näytteiden tutkimiseen käytettävään huoneeseen, jossa kaksi vartijaa tarkkailee näytteen antamista.

Apulaisoikeusasiamies saattoi kyseisen vankilan tietoon käsityksensä, että virtsanäytteen antamisen valvonta tulee suorittaa mahdollisimman hienotunteisesti, esimerkiksi siten, että vanki voi käyttää kylpytakkia näytettä antaessaan tai että hän muutoin on vain osittain riisuuntunut. Hän totesi, ettei keskushallintoyksikön ohjekaon edellyttä, että vanki on näytettä antaessaan täysin alasti. Lisäksi hän totesi, että voitaneen pitää riittävänä, että yhdellä henkilöllä on katsekontakti näytteen antamiseen.

Vankila ilmoitti muuttaneensa käytäntöä siten, että vangilla saa näytettä annettaessa olla jalassa lyhyet alushousut ja että vartija seura näytteen antoa oven läheisyydessä.

Joissakin muissa vankiloissa virtsanäytteiden antamista valvova henkilökunta on kertonut esimerkiksi, ettei näytettä tarvitse antaa alasti, vaan vanki saa käyttöönsä kylpytakin näytteen antamisen ajaksi.

Erään vankilan sopimusosastolla pyydetään osaston toiminnasta kertoneen vartijan mukaan päivittäin ainakin kaksi virtsatestiä eikä vankeja riisuteta kokonaan vaan tarkastetaan vain, ettei heillä ole yllään mitään, millä voi vaikuttaa näytteeseen. Ilmeisesti useimmissa vankiloissa on pidetty riittävänä, että näytteenantoa valvoo yksi henkilö.

Selvitys- ja lausuntopyynnössä todettiin myös seuraava.

Riisuuntumisen määrän, kehon tarkastamisen ja näytettä annettaessa päällä olevan vaatetuksen lisäksi laitospohtia vaihtelua on ilmeisesti myös siinä, valvooko näytteen antamista yksi virkamies vai onko paikalla myös toinen henkilö todistajan ominaisuudessa. Tältäkin osin lienee syytä pohtia vangin yksityiselämän suojan ja valvonnan varmuuden suhdetta sekä suositeltavaa menettelytapaa. Oikeusasiamies Jääskeläinen on virtsanäytteiden käsittelyä vankilassa koskevassa päätöksessään esittänyt seuraavaa.

”Totean joidenkin vankiloiden mainitsemasta todistajan käytöstä seuraavan. Vankeuslain 16 luvun 9 §:n 2 momentin mukaan läsnä on oltava todistaja, jos henkilönkatsastuksen suorittaa muu kuin terveydenhuoltohenkilöstöön kuuluva. Virtsanäytteen, ja muidenkin ihmisestä otettavien näytteiden, ottaminen on henkilönkatsastusta. On kuitenkin epäselvää, onko tällä säännöksellä tarkoitettu myös virtsanäytteen ottamista, koska vankeuslaissa on erikseen säädetty päihdevalvonnan testeistä ja erikseen (muusta) henkilönkatsastuksesta eikä rikosseuraamuslaitoksen ohjeistus mainitse todistajaa virtsa- tai muiden näytteiden yhteydessä. Jos edellä mainittu vaatimus todistajasta on tarkoitettu koskemaan päihdevalvonnan testejä, todistajan tulisi nähdäkseni olla läsnä valvomassa myös näytteen antamista (”henkilönkatsastuksen suorittaminen”), eikä vain todentamassa testiliuskan osoittamaa tulosta, kuten eräissä vankiloissa tuntui olevan. Vaikuttaa kuitenkin siltä, ettei Rikosseuraamuslaitoksessa ole ajateltu tämän säännöksen koskevan päihdevalvonnan testejä. Sen sijaan ulkoisista merkeistä tapahtuvan päihtymystilan havainnoinnin osalta ohjeistuksessa edellytetään nimenomaan kahden virkamiehen arviota.” (Dnro 645/2/13)

3.2 Selvitys- ja lausuntopyynnön jälkeen tulleita menettelytapoja koskevia kanteluja

Sen jälkeen, kun Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikölle oli 30.11.2016 lähetetty edellä kerrottu selvitys- ja lausuntopyyntö, keskushallintoyksikölle lähetettiin apulaisoikeusasiamies Pajuojaan määräyksestä vielä kaksi kanteluasiaa ja niihin annetut vastaukset tiedoksi ja omaan aloitteeseen (EOAK/6034/2016) lausuntoa annettaessa huomioon otettavaksi.

Ensimmäinen kantelu (EOAK/1834/2017) ja siihen annettu vastaus lähetettiin keskushallintoyksikköön 17.3.2017. Kantelija kuvaili eri vartijoiden erilaisia käytäntöjä tilanteessa, jossa hän oli yrittänyt kolme kertaa antaa näytettä. Ensimmäisen yrityksen aikana hän sai pitää päällään kylpytakia. Tilannetta valvoi kaksi vartijaa. Toisen yrityksen aikana näyte tuli antaa alasti seisten ja tilannetta valvoi yksi vartija. Kantelijan mukaan hänen tuli tällä toisella yrityksellä myös laittaa käteensä lateksihansikkaat. Kolmannen yrityksen aikana valvova vartija ei kantelijan mukaan edellyttänyt mitään sellaista kuin edellisillä kerroilla.

Toinen kantelu (EOAK/1889/2017) ja siihen annettu vastaus lähetettiin keskushallintoyksikköön 23.3.2017. Kantelija kertoi omastaan ja erään toisen vangin tilanteesta seuraavaa.

Kantelijan osastolla oli nuori vanki, joka ei useista yrityksistä huolimatta ollut saanut virtsattua seisaaltaan ja joka oli pyytänyt lupaa saada antaa näyte istuaaltaan. Tähän ei ollut suostuttu, minkä seurauksena vanki kantelijan kertoman mukaan sai "positiivisen näytteen merkinnän". Kantelija oli huolissaan myös omalta osaltaan. Hän kertoi, että hänellä on ongelma virtsatessa ja hän on virtsannut jo yli kymmenen vuotta istuaaltaan. Kantelija tiedusteli, millä oikeudella näytteen antaminen istuen kielletään.

3.3 Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön lausunto ja sen hankkimat selvitykset

Keskushallintoyksikkö hankki selvitykset kaikilta vankiloilta ja aluekeskuksilta. Se toteaa olennaisten erojen liittyvän vankien pukeutumiseen näytteen antamista odottaessa ja sen aikana sekä läsnä olevien virkamiesten lukumäärään näytteenantotilannetta valvottaessa ja toisaalta testin osoittamaa tulosta todennettaessa (todistajan läsnäolo).

Keskushallintoyksikkö katsoo, että koska virtsanäytteen ottaminen tulee suorittaa niin hienotunteisesti kuin mahdollista, niin tämä tarkoittaa ensinnäkin sitä, ettei vankia pääsääntöisesti tule riisuttaa alasti. Ilman perusteltua syytä vangilla tulisi olla mahdollisuus pukeutua paitsi odottamisen, myös näytteen antamisen ajaksi, esimerkiksi näytteenottotakkiin. Lausunnon mukaan tämä lähtökohta olisi varmasti syytä kirjata nykyistä selkeämmin päihdevalvonnan valvonnasta, päihtymystilan toteamisesta ja päihdevalvonnan testeistä annettuun ohjeeseen 11.1.2017 (dnro 3/004/2017).

Toiseksi keskushallintoyksikkö katsoo, että ohjeessa olisi syytä ottaa kantaa siihen, minkälaisissa erityisissä tilanteissa kahden virkamiehen läsnäolo näytteenantotilanteessa voi olla yhden sijasta perusteltua. Keskushallintoyksikön mukaan tämä liittyy olennaisesti myös AOA:n selvitys- ja lausuntopyynnössäkkin pohdittuun kysymykseen siitä, onko päihdevalvonnan testien ottamista käsiteltävä henkilönkatsastuksena vai ei, koska vankeuslain 16 luvun 9 §:n 2 momentin mukaan, jos henkilönkatsastuksen suorittaa muu kuin terveydenhuoltohenkilöstöön kuuluva, läsnä on oltava todistaja. Nykyisen tulkinnan mukaan päihdevalvonnan testien ottamisen on katsottu olevan henkilönkatsastuksesta erillinen toimenpide.

Keskushallintoyksikkö ilmoittaa jäävänsä odottamaan AOA:n kannanottoa nyt puheena olevassa asiassa, minkä jälkeen se ryhtyy mahdollisesti tarvittaviin toimenpiteisiin päihdevalvontaa koskevan ohjeistuksen uudistamiseksi ja sitä kautta laitosten käytäntöjen yhtenäistämiseksi.

3.4 Oikeusohjeita

Vankeuslain 1 luvun 5 §:n mukaan vankeja on kohdeltava oikeudenmukaisesti ja heidän ihmisarvoaan kunnioittaen. Saman luvun 6 §:n mukaan Rikosseuraamuslaitoksen virkamiehen on suoritettava virkatehtävänsä puuttumatta enempää kenenkään oikeuksiin ja aiheuttamatta suurempaa haittaa kuin on välttämätöntä ja puolustettavaa tehtävän suorittamiseksi.

Vankeuslain 16 luvun 7 §:ssä säädetään siitä, milloin vangilta voidaan vaatia virtsanäyte ja luvun 9 §:ssä siitä, miten eräiden tässä luvuissa säänneltyjen vankiin kohdistuvien tarkastustoimenpiteiden osalta on meneteltävä.

7 §

Päihitteettömyyden valvonta

Jos on syytä epäillä, että vanki on alkoholin, muun päihdyttävän aineen taikka rikoslain 44 luvun 16 §:ssä tarkoitetun dopingaineen vaikutuksen alainen, vanki voidaan velvoittaa antamaan virtsa- tai sylkinäyte taikka suorittamaan puhalluskoe.

Jos päihtymystila on ulkonaisista merkeistä päätellen ilmeinen, näytettä ei edellytetä, ellei vanki sitä vaadi.

Valvomattoman tapaamisen, lapsen tapaamisen, sopimusosastolle sijoittamisen, poistumisluvan, opintoluvan ja siviilityöluvan, ulkopuolista valvottua toimintaa koskevan luvan sekä avolaitokseen sijoittamisen tai ulkopuoliseen laitokseen sijoituksen ehtona on, että vanki pyydettyä antaa virtsa- tai sylkinäytteen taikka suorittaa puhalluskokeen. (10.4.2015/393)

Vangilta, joka ilman pätevää syytä kieltäytyy virtsa- tai sylkinäytteen antamisesta tai puhalluskokeen suorittamisesta, voidaan määrätä otettavaksi verinäyte.

9 §

Menettely ja päätösten kirjaaminen

Henkilöntarkastus suoritetaan todistajan läsnä ollessa. Jos henkilöntarkastus edellyttää vaatteiden riisumista, henkilöntarkastuksen suorittajan ja todistajan tulee olla samaa sukupuolta tarkastettavan kanssa. Vangin ollessa vankilan ulkopuolella Rikosseuraamuslaitoksen virkamiehen välittömässä valvonnassa henkilöntarkastus saadaan kuitenkin suorittaa ilman todistajan läsnäoloa, jos asia ei siedä viivytystä. (17.6.2011/735)

Jos henkilönkatsastuksen suorittaa muu kuin terveydenhuoltohenkilöstöön kuuluva, läsnä on oltava todistaja. Muuten henkilönkatsastuksen toimittamisessa noudatetaan, mitä pakkokeinolain 8 luvun 33 §:n 3 ja 4 momentissa säädetään. (22.7.2011/809)

Päätös henkilönkatsastuksesta ja erityistarkastuksesta on tehtävä kirjallisesti. Vangille on ilmoitettava toimenpiteen peruste.

Henkilöntarkastuksesta, henkilönkatsastuksesta ja erityistarkastuksesta pidetään pöytäkirjaa, joiden tarkemmasta sisällöstä säädetään valtioneuvoston asetuksella. Päihtymystilaa koskevat havainnot ja turvatarkastuksen toimittaminen kuljetuksen aikana on kirjattava Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön vahvistaman kaavan mukaiselle lomakkeelle. (17.6.2011/735)

Vankeuslaissa ei ole virtsanäytteenottomenettelyä koskevaa nimenomaista sääntelyä eikä laissa myöskään ole annettu oikeutta antaa tarkempia, lakia alemman asteisia virtsanäytteiden ottamista koskevia säännöksiä. Keskushallintoyksikkö on kuitenkin ohjannut vankiloiden toimintaa asiaa koskevalla ohjeella.

Tällä hetkellä voimassa on Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön ohje Vangin ja yhdyskuntaseuraamusasiakkaan päihdeettömyyden valvonta, päihtymystilan toteaminen ja päihdevalvonnan testit (dnro 8/004/2017). Oman aloitteen tullessa vireille 28.11.2016 voimassa oli ohje Vangin päihdeettömyyden valvonta, päihtymystilan toteaminen ja päihdevalvonnan testit (dnro 3/004/2010) ja Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön antaessa lausuntonsa 26.4.2017 voimassa oli ohje Vangin ja yhdyskuntaseuraamusasiakkaan päihdeettömyyden valvonta, päihtymystilan toteaminen ja päihdevalvonnan testit (3/004/2017).

Nyt voimassa olevassa ohjeessa (dnro 8/004/2017) on todettu näytteenoton valvonnasta seuraavaa.

Virtsanäytteenoton valvonta

Kun on tehty päätös virtsanäytteen vaatimisesta, on vankia/asiakasta tämän jälkeen koko ajan valvottava. Vanki/asiakas on sijoitettava odottamaan näytteen ottoa sellaiseen tilaan, jossa hän ei pääse nauttimaan vapaasti vettä.

Valvojan tulee aina varmistua siitä, että virtsa on näytteenantajan omaa virtsaa. Valvojan tulee olla vangin/asiakkaan kanssa samaa sukupuolta ja kuulua vankilan/yhdyskuntaseuraamustoimiston henkilökuntaan.

Ennen näytteenantoa vangin/asiakkaan tulee riisua ylimääräiset päällysvaatteet ja valvojan tulee tarkastaa, että vanki/asiakas ei ole kiinnittänyt kehoonsa mitään sellaista, millä voisi vaikuttaa näytteen oikeellisuuteen.

Kaksi edellistä ohjetta olivat kutakuinkin vastaavan sisältöiset. Sarjassa Rikosseuraamusalan käsikirjoja on julkaistu Päihdevalvonnan opas (2/2008), jonka teksti (s. 14) on valvontaa koskevin osin suurin piirtein saman sisältöinen kuin keskushallintoyksikön ohje.

Ohjeen (dnro 8/004/2017) ja käsikirjan lisäksi virtsanäytteen valvontaan liittyy keskushallintoyksikön määräyksessä Vankien laitosvaatetus (1/004/2016) mainittu näytteenottotakki, joka mainittiin myös ennen nykyistä määräystä voimassa olleen määräyksen (5/004/12) liitteenä olleessa vaateluetelossa. Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksiköstä on aiemmin muun asian yhteydessä kerrottu, että kyse on virtsanäytteen antotilanteessa käytettäväksi tarkoitusta kylpytakista.

Euroopan neuvoston vankilasääntöjen (ministerikomitean suositus Rec (2006) 2) säännön 54 mukaan vankeja tarkastettaessa henkilökunnan tulee noudattaa yksityiskohtaisia menettelyta-paohjeita. Tarkastusmenettely ei saa olla vangille nöyryyttävää.¹ Tällä tarkoitetaan muun muassa sitä, että vankia ei koskaan tule tarkastamista varten vaatia olemaan täysin alasti.²

---

¹ Searching and controls

54.1 There shall be detailed procedures which staff have to follow when searching:

a all places where prisoners live, work and congregate;

b prisoners;

c visitors and their possessions; and

d staff.

54.2 The situations in which such searches are necessary and their nature shall be defined by national law.

54.3 Staff shall be trained to carry out these searches in such a way as to detect and prevent any attempt to escape or to hide contraband, while at the same time respecting the dignity of those being searched and their personal possessions.

54.4 Persons being searched shall not be humiliated by the searching process.

54.5 Persons shall only be searched by staff of the same gender.

² European Prison Rules, Council of Europe Publishing (2006), Commentary on Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules; Prisoners should never be required to be completely naked for the purpose of a search. (s. 76)

Yhdistyneiden kansakuntien vankeinhoidon vähimmäissääntöjen (Nelson Mandela -säännöt) säännön 50 mukaan tarkastuksia tehtäessä on kunnioitettava tarkastettavien vankien luontaista ihmisarvoa ja yksityisyyttä sekä suhteellisuus-, laillisuus ja tarpeellisuusperiaatteita. Säännön 52 mukaan vankeinhoitolaitoksia on kannustettava kehittämään ja käyttämään asianmukaisia vaihtoehtoja yksityisyyteen puuttuville tarkastuksille.³

Edellä selosteussa vankeuslain 16 luvun 9 §:ssä on säännelty todistajan läsnäolosta henkilöntarkastuksen ja henkilönkatsastuksen yhteydessä. Henkilönkatsastuksen suorittamisen osalta on lisäksi viitattu pakkokeinolain 8 luvun 33 §:n 3 ja 4 momenttiin, jotka kuuluvat seuraavasti.

33 §

Henkilöön kohdistuvan etsinnän toimittaminen

- - -

Henkilönkatsastusta ei saa toimittaa tutkittavan kanssa eri sukupuolta oleva muu kuin terveydenhuollon ammattihenkilö. Sama koskee henkilöntarkastusta, jossa tarkastettavan kehoa kosketaan käsin tai hänen ruumiilliseen koskemattomuuteensa puututaan muulla vastaavalla tavalla. Eri sukupuolta oleva muu kuin terveydenhuollon ammattihenkilö saa kuitenkin toimittaa henkilönkatsastuksen, joka käsittää ainoastaan sylkinäytteen ottamisen tai puhalluskokeen. Henkilönkatsastuksessa ei verinäytteen ottamista, sylkinäytteen ottamista, kliinistä humalatilatutkimusta ja puhalluskoeetta lukuun ottamatta saa olla saapuvilla muita eri sukupuolta olevia.

Henkilönkatsastuksesta ei saa aiheutua tutkittavalle mainittavaa terveydellistä haittaa.

3.5 Kannanotto

Vankeuslaissa ei siis ole virtsanäytteenottomenettelyä koskevaa nimenomaista sääntelyä eikä laissa myöskään ole annettu oikeutta antaa tarkempia, lakia alemman asteisia virtsanäytteiden ottamista koskevia säännöksiä. Laillisuusvalvontakäytännössä on hyväksytty, että oikeus näytteen pyytämiseen sisältää myös oikeuden valvoa näytteen antamista. Näin on katsottu sen vuoksi, että näytteen antaminen päihdevalvonnan tarkoituksessa edellyttää onnistuakseen muun muassa, että näytteeseen ei voi joutua epäpuhtauksia ja että näytettä ei voi väärentää. Jonkin asteinen valvonta on siis asian luonteen vuoksi välttämätöntä. Yleiset vankien kohtelua koskevat ja virkamiesten velvollisuuksia ja käyttäytymistä koskevat säännökset kuitenkin rajoittavat sitä, miten valvonta voidaan suorittaa.

Oman aloitteen tarkoitus on ollut kiinnittää Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön huomiota eri vankiloiden toisistaan eroaviin käytäntöihin, joihin liittyy myös laillisuusongelmia, ja tästä seuraavaan vankien päihdevalvontaa koskevan ohjeistuksen täsmennystarpeeseen.

Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikölle kuuluu sen alaisen hallinnon toiminnan lainmukaisuuden valvonta ja ohjaaminen. Keskushallintoyksikön tulisi ryhtyä toimiin tässä asiassa. Eduskunnan oikeusasiamiehen laillisuusvalvonta on jälkikäteistä. Ylin laillisuusvalvoja ei laadi ennakkollista ohjeistusta viranomaisille. Keskushallintoyksikön tulee itse määritellä, mikä on lain mukainen ja oikea toimintatapa vankien virtsanäytteiden antamista valvottaessa sekä tarvittaessa ohjeistaa laitoksia riittävän yksityiskohtaisesti ja huolehtia siitä, että sen antamaa ohjeistusta noudatetaan.

Totean kuitenkin eräiden jo esiin tulleiden käytäntöjen osalta seuraavaa.

Voin yhtyä keskushallintoyksikön näkemykseen, että virtsanäytteen ottaminen tulee suorittaa niin hienotunteisesti kuin mahdollista. Tämä on laissa edellytetyn vankien ihmisarvoisen kohtelun vaatimuksen ja virkatehtävien suorittamista koskevien säännösten perusteella selvää.

³ Yhdistyneiden kansakuntien vankeinhoidon vähimmäissäännöt, Nelson Mandela -säännöt, Rikosseuraamuslaitos 2017, s. 41–42.

Vangin alastomaksi riisuttaminen ja alastomuus näytettä annettaessa ovat vastoin tämän hetkistä ja aiempaakin keskushallintoyksikön ohjeistusta. Tästä huolimatta useissa vankiloissa on menetelty näin. Tätä perustellaan ymmärtääkseni sillä, että on voitava varmistua, ettei vanki millään tavoin pysty manipuloimaan näytettä ja että näyte on varmasti vangin omaa virtsaa. Useissa vankiloissa on toisaalta pidetty riittävänä, että vanki nostamalla paitaansa ja laskemalla jonkin verran housujaan näyttää lantionseutunsa siten, että näytteen antoa valvova henkilö voi havaita, ettei tälle alueelle ole kätkettynä mitään.

En epäile sitä, että vangit voivat joskus yrittää vaikuttaa näytteeseen, pyrkiä vierailta aineilla pilaamaan sen tai muuntelemaan esimerkiksi sen happamuutta, tai jopa yrittää antaa näytteenä jonkun muun henkilön kuin omaa virtsaansa tai jotakin muuta nestettä kuin virtsaa. Mielestäni sille, että vangin tulisi olla alastomana näytettä antaessaan, ei kuitenkaan ole esitetty vakuuttavia perusteluja. Menettelyä arvioitaessa on otettava huomioon, että vangin virtsaamista valvotaan, jolloin valvoja ei voine olla havaitsematta, mistä virtsa näytepurkkiin tulee eli onko se vangin omaa vai ei. Myös mahdolliset yritykset laittaa purkkiin jotain vierasta, sinne kuulumatonta ainetta voitaneen näytteen antamista valvottaessa havaita. Valvonta- ja tarkastustoimien lainmukaisuutta ja tarpeellisuutta arvioitaessa ja ohjeistettaessa tuleekin ottaa huomioon suhteellisuusperiaate.

Vakuuttavia perusteluja alastomuudelle näytettä annettaessa ei siis mielestäni ole esitetty. Viitataan myös siihen, että viime aikoina oikeusasiamiehen laillisuusvalvontakäytännössä ja tietääkseni myös CPT:n⁴ suosituksissa⁵ on lähdetty siitä, että vankia tarkastettaessa tämän ei tulisi koskaan joutua olemaan täysin alasti. Henkilöä voidaan pyytää ensin riisumaan yläosa tai alaosaa ja tarkastaa vartalo tältä osin sekä sen jälkeen, hänen puettuaan, pyytää riisuuntumista vartalon vielä tarkastamatta olevan osan osalta.

Joissakin vankiloissa on edellytetty, että vanki vaihtaa omat vaatteensa vankilan antamaan kylpytakkiin. Jos Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikkö vankiloiden perusteet menettelyllään selvitettyään ja niiden vakuuttavuutta ja painavuutta sekä vangin yksityiselämän suojaa ja ihmisarvoista kohtelua punnittuaan päätyy siihen, että on riittävän painavia perusteita edellyttää vankia näytteen antamisen ajaksi riisumaan omat vaatteensa kokonaan, tulee vangille näkemykseni mukaan tarjota näytteenantoon soveltuva vankilan vaatetus.

Eräissä vankiloissa käytettyjen kylpytakkiin osalta kanteluissa on joskus esitetty, että vangille tarjottu takki ei ole ollut puhdas vaan käytetty, mikä on koettu epämiellyttävänä, epähygieenisenä ja jopa terveydelle haitallisena, kun muidenkin henkilöiden käytössä ollut takki tulee paljasta ihoa vasten. Ohjeistuksessa lienee siten syytä ottaa huomioon vangille mahdollisesti annettavan vaatetuksen puhtaus.

Ohjeistuksessa tulisi mielestäni huomioida, että jos ylipäätään on perusteita edellyttää vangin riisuvan kaikki omat vaatteensa, onko riittäviä perusteita myös sille, että henkilökunta tässä yhteydessä silmämääräisesti tarkastaa vangin vartalon, jos näytteen antaminen kuitenkin tapahtuu valvotusti. Useissa vankiloissa vaikuttaa pidetyn riittävänä, että valvoja voi nähdä vangin lantionseudun ja virtsaamisen eli sen ”että virtsa tulee siltä mistä pitääkin”.

⁴ The European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment.

⁵ Näin muun muassa CPT:n Factsheet Women in prison (January 2018, CPT/Inf (2018)5): ”Detained persons who are searched should not normally be required to remove all their clothes at the same time; for example, a person should be allowed to remove clothing above the waist and put the clothes back on before removing further clothing.”

Kanteluissa ja eräissä tähän omaan aloitteeseen annetuissa vankiloiden selvityksissä on tullut esiin myös, että näytettä antavaa vankia pyydetään käyttämään kertakäyttöisiä lateksihansikkaita. Kyse on tietääkseni siitä, että estettäisiin vangin käsissä, esimerkiksi kynsien alla, olevien virtsaan kuulumattomien vieraiden, näytteeseen vaikuttavien aineiden lisääminen näytteeseen. Tietääkseni käsineiden vaihtoehtona on voitu käyttää huolellista kynnenalusia myöten tehtävää käsienpesua. Tiedossani ei ole, kuinka laajasti hansikkaita tai käsien pesua käytetään. Tältäkin osin keskushallintoyksikön lienee syytä selvittää, miten on perusteltua menetellä ja ohjeistaa menettely.

Edellä on lähdetty siitä, että vankia valvotaan hänen näytettä antaessaan niin tiiviisti, että voidaan havaita näyteastian tulevan virtsan olevan vangin omaan ja että voidaan havaita, jos vanki yrittää manipuloida näytettä jollakin tavoin. Voidaan kysyä, onko näin tiivis näytteenantotilanteen valvonta välttämätöntä, jos vanki on ennen näytteen antamista riisunut omat vaatteensa henkilökunnan nähden ja pessyt huolellisesti kätensä tai käyttää näytettä antaessaan muovihansikkaita. Tällaisten näytteen antamista edeltävien toimien jälkeen ei liene mahdollista, että näyte olisi muuta kuin vangin omaa virtsaa tai että vanki voisi manipuloida näytettä jollakin ylimääräisellä aineella.

Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön tulisi nyt ratkaista, miten valvonta suoritetaan mahdollisimman hienotunteisesti ja vangin yksityisyyden suojaa mahdollisimman vähän loukaten ja toisaalta valvonnan varmuus turvaten.

Nähdäkseni myös vaihtoehtoisten valvontatapojen selvittäminen olisi perusteltua. Jo vuonna 2010 silloinen Rikosseuraamuslaitoksen terveydenhuoltoyksikön vs. johtava ylilääkäri Jorma Aarnio on kanteluasiaan antamassaan lausunnossa (3419/4/08) ottanut esiin mahdollisuuden antaa vangille valvotusti juotava merkkiaine, jonka jälkeen virtsanäytteen antamista ei tarvitse valvoa, vaan vanki voi omana aikanaan antaa näytteen. Lausunnon mukaan näytettä on lähes mahdoton huijata eikä menetelmä sido työvoimaa, koska valvotusti annetun merkkiaineen jälkeen ei tarvita mitään valvontaa. Lausunnossa todetaan myös, että menetelmä on (ollut) käytössä Vanajan vankilassa valvotun koevapauden aikana.

Kanteluissa on tullut esiin joidenkin miesvankien vaikeus antaa virtsanäyte seisaaltaan ja väite, että näytteen antaminen istualtaan olisi silti kielletty. Apulaisoikeusasiamies Pajuojaan pyynnöstä kantelijalle on tällaisessa asiassa (EOAK/1889/2017, vastaus 23.3.2017) vastattu seuraavaa.

Apulaisoikeusasiamies totesi myös, että hänen tietääksensä kertomanne ongelmat ovat mahdollisia. Hänen tiedossaan ei ole perustetta, miksi näytettä ei voisi antaa istualtaan. Koska kyse ilmeisesti on lääketieteellisestä ongelmasta, voinette kääntyä asiassa terveydenhuoltohenkilökunnan puoleen. Erilaisista virtsaamisvaikeuksista on syytä keskustella terveydenhuoltohenkilökunnan kanssa jo ennen kuin näytteen antaminen on ajankohtaista. Terveydenhuoltohenkilökunta voinee sen perustelluksi harkitessaan pyynnöstänne antaa vaikeuksista lausunnon vankilalle.

Apulaisoikeusasiamies päätti lähettää tämän vastauksen Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikköön, koska Teidän kirjoituksessanne oli kuvattu tilannetta, joka liittyy oman aloitteen aihepiiriin ja joka keskushallintoyksikön on hyvä tietää lausuntoa annettaessa. Nykyisessä ohjeistuksessa ei ole otettu kantaa Teidän esiin ottamaan kysymykseen.

Kanteluissa ja tarkastuksilla on tullut esiin vaihtelevia käytäntöjä sen suhteen, valvooko näytteen antamista yksi vai useampi virkamies. Tältäkin osin ei ole selvää sääntelyä tai ohjeistusta. Etelä-Suomen rikosseuraamusalueen aluekeskus on kuitenkin huomauttanut, että ohjeen sanamuodon mukaan valvoja on yksi. Tämä pitää paikkansa. Ohjeessa puhutaan valvojasta, ei valvojista.

Virtsanäytteen antaminen sisältyy henkilönkatsastuksen käsitteeseen, koska vankeuslain 16 luvun 6 §:n 2 momentin mukaan henkilönkatsastus käsittää kehon tarkastamisen, näytteen ottamisen tai muun kehoon kohdistuvan tutkimuksen. Nyt on kuitenkin huomattava, että vankeuslaissa säädetään erikseen henkilöntarkastuksesta, henkilönkatsastuksesta ja päihdeettömyyden valvonnasta, joka tarkoittaa muun muassa virtsanäytteen antamista. Keskushallintoyksikön ja aluekeskusten mukaan päihdevalvonnan testien ottamisen on Rikosseuraamuslaitoksessa katsottu olevan henkilönkatsastuksesta erillinen toimenpide. Voin yhtyä tähän siltä osin, ettei lainsäädäntö mielestäni velvoita todistajan käyttämiseen eli useamman virkamiehen läsnäoloon virtsanäytteen ottamisen yhteydessä, kuten se vankeuslain 16 luvun 9 §:n 2 momentin mukaan velvoittaa henkilönkatsastusta tehtäessä, jos sen tekee muu kuin terveydenhuollon ammattihenkilö. Tämä on myös vangin yksityisyyden suojaa kunnioittava ratkaisu. Pidän perusteltuna, että näytteenantoa valvoo katsekontaktin avulla lähtökohtaisesti vain yksi virkamies. Jos turvallisuus tai jokin muu syy poikkeuksellisesti edellyttäisi useamman virkamiehen läsnäoloa, ei yleensä voine kuitenkaan olla perustetta sille, että useammalla henkilöllä olisi katsekontakti näytettä antavaan vankiin.

Viitataan vielä CPT:n kannanottoon, jossa arvosteltiin käytäntöä, jonka mukaan vangin tuli antaa virtsanäyte kahden vankilan henkilökuntaan kuuluvan läsnä ollessa ja kahden peilin edessä.⁶

Lopuksi totean, että tarkastushavaintojeni mukaan useissa vankiloissa vangeilta otetaan edelleen virtsanäytteitä tiloissa, joissa ei ole rakenteellisin ratkaisuin riittävästi huomioitu näytteen antamisen hienotunteista valvomista. Valvoja saattaa olla samassa tilassa vangin kanssa, hänen vieressään seuraamassa näytteen antamista. Vangin yksityisyyden suojaa kunnioittavissa ratkaisuisissa vanki voi olla näytteenantotilassa yksin ja häntä valvotaan esimerkiksi peililasin läpi.

4 TOIMENPITEET

Saatan Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikön tietoon edellä kohdassa 3.5 esittämäni käsityksen, että virtsanäytteen antamisen valvomista koskevaa ohjeistusta tulee täsmentää, että näytteen antamista ei tule valvoa enempää kuin on välttämätöntä ja että valvonta tulee suorittaa mahdollisimman hienotunteisesti.

Tässä tarkoituksessa lähetän tämän päätökseni Rikosseuraamuslaitoksen keskushallintoyksikölle.

Lähetän päätökseni myös oikeusministeriölle tiedoksi ja sen harkitsemiseksi, tulisiko sääntelyä täsmentää ottaen huomioon, mitä olen edellä jaksossa 3.5 todennut menettelyä koskevan sääntelyn puuttumisesta ja siitä, ettei laissa ole säädetty myöskään oikeudesta antaa tarkempia, lakia alemman asteisia säännöksiä asiasta.

---

⁶ Further, the CPT has serious misgivings regarding certain arrangements for urine tests at Litla-Hraun Prison. Inmates suspected of drug abuse were obliged to urinate in the presence of two prison officers, and additionally in front of two mirrors, apparently to avoid substitution of samples. Not surprisingly, many prisoners felt that these conditions were humiliating. The CPT recommends that the existing arrangements for urine testing at Litla-Hraun Prison be reviewed; other means could and should be found to reconcile the legitimate aim of combating drug abuse with the inherent dignity of the persons concerned. (Iceland: Visit 2004, CPT/Inf (2006) 3)